

ĒNU EKONOMIKA UN TĀS APKAROŠANAS ANALĪZE LATVIJĀ *SHADOW ECONOMY AND ITS ANALYSIS OF COMBAT IN LATVIA*

Līga Fedotova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, ligafedotova97@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskā vadītāja: *Jeļena Volkova Mg.oec., lektore*

Abstract. *The problem of the study relates to the fact that tax payments in the national budget constitute revenue used to provide public functions. However, given the fact that tax payments reduce income for citizens and businesses, it motivates tax avoidance to be avoided, thereby generating immediate benefits of higher incomes.*

Such a situation creates a shadow economy in a country that threatens the country's future ability to ensure that its functions are fulfilled. To improve people fair pay taxes Latvian government created The council for prevention of the 'shadow economy' in 2014. It aims are creation and realisation of prevention activities across all sectors, analyses of the results as well as taking measures to fight the shadow economy and evaluates the effectiveness of the taken actions.

Keywords: *Combating Measures, Shadow Economy, Taxes.*

Ievads

Latvijā vēl joprojām par aktuālu problēmu tiek uzskatīta ēnu ekonomika, iedzīvotāju un uzņēmēju izvairīšanās no nodokļu nomaksas. Lai izlabotu šo situāciju, ēnu ekonomikas apkarošanai tiek izstrādāti stratēģiskie plāni, ietverot pasākumus un mērķus, kurus ir jāsasniedz.

Pētījuma aktualitāte: nodokļu maksājumi valsts budžetā veido ieņēmumus, kas tiek izmantoti valsts funkciju nodrošināšanai. Tomēr ņemot vērā to, ka nodokļu maksājumi samazina iedzīvotāju un uzņēmēju ienākumus, tas motivē izvairīties no nodokļu nomaksas, tādējādi gūstot tūlītēju ieguvumu – lielākus ienākumus. Šāda situācija izveido ēnu ekonomiku valstī, kas apdraud valsts turpmāko spēju nodrošināt tās funkciju izpildi.

Pētījuma mērķis: noteikt ēnu ekonomikas izmaiņu tendences un izpētīt tās apkarošanas pasākumus Latvijā, izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus.

Pētījuma objekts: ēnu ekonomika Latvijā.

Pētījuma priekšmets: ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt ēnu ekonomikas izmaiņu tendences Latvijā;
- 2) izvērtēt ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumus, kuri tiek īstenoti Latvijā no 2016 līdz 2020. gadam;
- 3) izdarīt secinājumus un izvirzīt priekšlikumus ēnu ekonomikas apkarošanā Latvijā.

Hipotēze: ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumi Latvijā ir visaptveroši un tiem ir ietekme uz ēnu ekonomikas līmeni valstī.

Pētījuma novitāte: šī darba ietvaros tiks noskaidrots kādi pasākumi tiek īstenoti Latvijā, lai apkarotu ēnu ekonomiku laika periodā no 2016.gada līdz 2020.gadam un veikta to analīze.

Pētīšanas metodes: zinātniskās indukcijas metode, grafiskā metode, dokumentu analīze, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode.

Pētījuma periods: no 2009. gada līdz 2020.gadam.

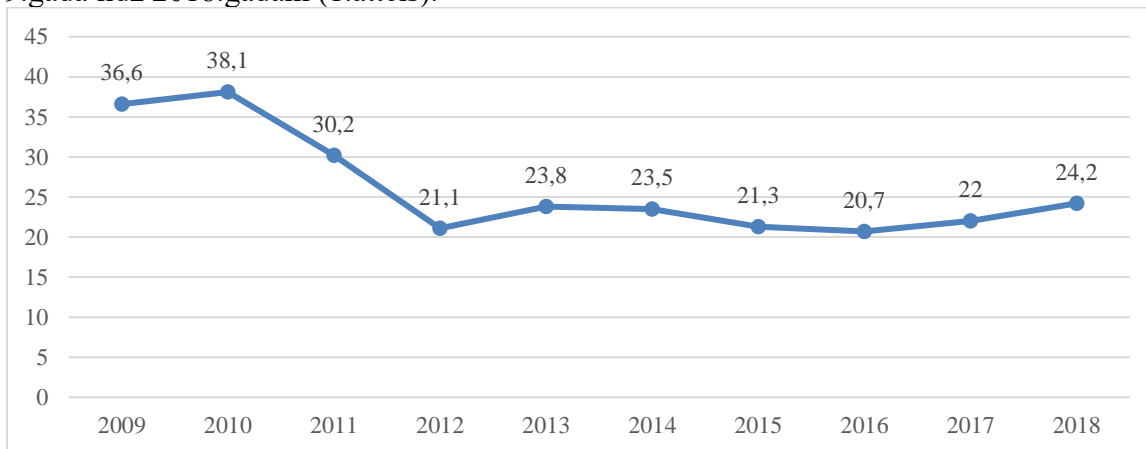
1. Ēnu ekonomikas tendences Latvijā

Rēķinot ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijas iekšzemes kopproduktā (turpmāk - IKP), pētījuma “Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.-2018.gadā”, aprēķina trīs posmos. Sākotnēji tiek noteikts, ka indekss tiek aprēķināts izmantojot IKP ieņēmumu pieeju, kas raksturo darbinieku bruto atlīdzību un uzņēmumu saimnieciskās darbības bruto ieņēmumus. Ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP tiek aprēķināts izmantojot uzņēmēju aptaujas rezultātu aplēses

par uzņēmumu neuzrādīto darbinieku atlīdzību un uzņēmuma saimnieciskās darbības nenorādītajiem ienākumiem (Sauka, Putniņš 2019).

Ēnu ekonomikas īpatsvars IKP norāda uz uzņēmumu īpatsvaru, kuri savu mērķu sasniegšanai un konkurētspējīgu pozīciju saglabāšanai izvēlas pielietot negodīgus un nelikumīgus paņēmienus (Liniņa, Zvirgzdiņa, 2017). Ēnu ekonomikas lielā nozīme arī norāda uz to, ka godīgums nav īpaši raksturīgs Latvijas iedzīvotājiem un uzņēmējiem (Pētersons, 2016).

Autore attēlo ēnu ekonomikas īpatsvaru Latvijas iekšzemes kopproduktā laika periodā no 2009.gada līdz 2018.gadam (1.attēls).

1.attēls. Ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP 2009.-2018.gads, %
(autores izstrādāts pēc Sauka, Putniņš, 2019)

No 1.attēlā sniegtās informācijas var tikt secināts, ka no 2009.gada līdz 2018.gadam ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP ir samazinājies par 12,4 procentpunktiem jeb 51,2 %. Tomēr ir jāatzīmē, ka attēlotajā laika periodā ir bijuši šī rādītāji ne tikai kritumi, bet arī pieaugumi. Tomēr par pozitīvu ir jāatzīmē to, ka sākot ar 2010.gadu, līdz 2012.gadam ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP strauji samazinājās un sasniedza 21,1 % un vēlāk turpinājās šī rādītāja viļņveidīgas izmaiņas. Var atzīmēt, ka sākot ar 2016.gadu ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP turpināja pieaugt un 2018.gadā sasniedza 24,2 %. No 2013.gada tika pierasts, ka ēnu ekonomika Latvijā turpina vienmērīgi samazināties, tomēr par spīti tam, ka tika novērota ekonomiskā izaugsme un valstī pieauga nodokļu ieņēmumu apjoms, palielinājās arī ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP (LETA, 2018).

Darba autore uzskata, ka pastāv iespējamība, ka 2020.gadā un turpmākajos pāris gados ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP varētu pietuvoties 2007.-2010.gadu globālās finanšu krīzes līmenim, ko var pamatot ar 2020.gada Covid-19 krīzi, kuras iespaidā uzņēmēju un iedzīvotāju ienākumi sarūk, kas attiecīgi sekmējas ar izvairīšanos no nodokļu nomaksas, lai pēc iespējas ierobežotu radušos izdevumu apmēru.

2. Ēnu ekonomikas apkarošanas pasākumu analīze Latvijā

Katras valsts valdība var izvēlēties vairākus scenārijus- neko nedarīt vai arī censties izskaust ēnu ekonomiku un meklēt iespējas kā pārcelt darbu no ēnu ekonomikas uz oficiālo ekonomiku.

Latvijā 2014.gada 16.septembrī tika izveidota un savu darbu veic ēnu apkarošanas padome (Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019), kuras darbību regulē LR Ministru kabineta 2014.gada 16.septembra noteikumi Nr. 549 "Ēnu ekonomikas apkarošanas padomes nolikums" (Ēnu ekonomikas apkarošanas padomes nolikums, 2014). Ēnu ekonomikas apkarošanas padome ir

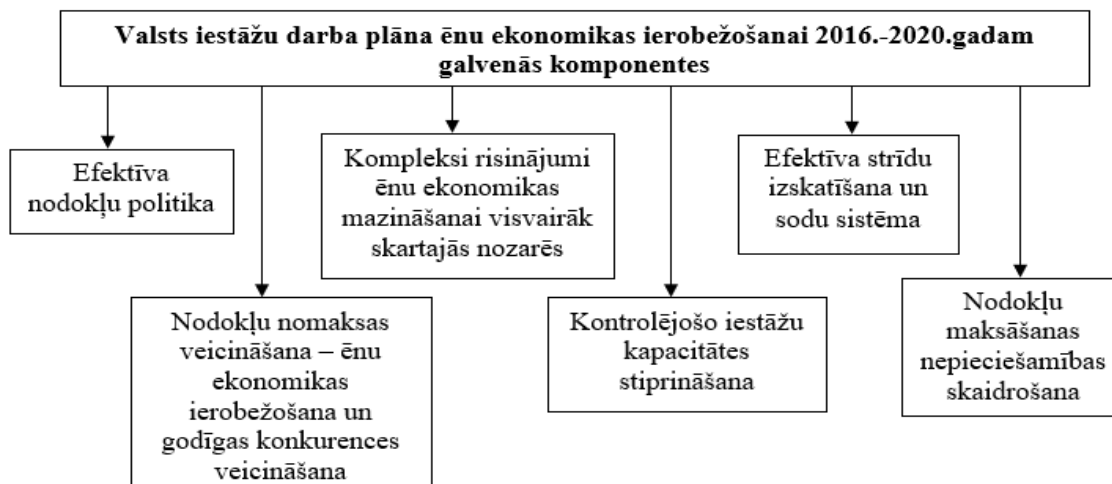
koordinējošā institūcija, kuras darbības mērķis ir koordinēt un uzraudzīt valsts pārvaldes iestādes un nevalstiskās organizācijas ēnu ekonomikas jomā. Šīs padomes sastāvā ir ēnu ekonomikas apkarošanas jomas vadošo ministriju ministri un valsts institūciju valdītāji – ekonomikas ministrija, iekšlietu ministrija, finanšu ministrija, labklājības ministrija, satiksmes ministrija, tieslietu ministrija, veselības ministrija, vides aizsardzības ministrija, zemkopības ministrija, Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja vadītājs, Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektors, ģenerālprokurors, Valsts policijas priekšnieks, Valsts darba inspekcijas direktors, Latvijas darba devēju konfederācijas prezidents, Veselības inspekcijas vadītājs, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības priekšsēdētājs, Latvijas Pašvaldību savienības priekšsēdētājs, Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras prezidents (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*).

Darba autore secina, ka Latvijas Ēnu ekonomikas apkarošanas padome sastāv no Latvijas ministrijām un vadošajām valsts institūcijām, kuras pārstāv savu darbības nozari un jomu, tādējādi padomes locekļi sniedz visaptverošu skatījumu un pašreizējo situāciju uz valstī esošo ēnu ekonomiku. Turklāt ņemot vērā Ēnu ekonomikas apkarošanas padomē esošos dalībniekus, padomes darbs un pieņemtie lēmumi tiek balstīti uz reālo situāciju valstī, nevis uz vispārpieņemtiem pieņēmumiem.

Pašreiz Latvijā aktuāls un spēkā esošs ir Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*). Šī darba plāna pirmā vīzija 2020.gadam ir tāda, ka godprātīga nodokļu nomaksa Latvijā kļūst par atbildīgu un pašsaprotamu rīcības normu. Otrā vīzija nosaka to, ka Latvijas uzņēmējdarbības vidē pastāv godīga konkurence starp uzņēmumiem. Un trešā vīzija paredz, ka Latvijā tiks sasniegts Eiropas Savienības vidējais ēnu ekonomikas līmenis (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2016*).

J. Jaunzeme atzīmē, ka ēnu ekonomikas apkarošanai ir nepieciešams īstenot pasākumus, kas sekmētu skaidras naudas plūsmas ierobežošanu, ir jāveic kases aparātu jautājuma atrisināšanu (ieviešot online režīmu), jāierobežo datu viltošanas iespējas, jāstiprina būvniecības nozares uzņēmēju atbildību un jāveic grozījumus LR likumā “Par nodokļiem un nodevām” (*iFinanses, 2019*).

Darba autore ir attēlojusi Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam galvenās komponentes (2.attēls).

2.attēls. Valsts iestāžu darba plāna ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam galvenās komponentes (autores izveidots pēc *iFinanses, 2019*)

Kā ir redzams 2.attēlā, valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai sastāv no sešām komponentēm, kuras aptver nodokļu politiku, ēnu ekonomikas ierobežošanu, kompleksos

risinājumus ēnu ekonomikas mazināšanai noteiktajās nozarēs, kontrolējošo iestāžu kapacitāti, strīdu izskatīšanu un sodu sistēmu, kā arī skaidrojumus par to, kāpēc nodokļu maksāšana ir nepieciešama.

Valsts iestāžu darba plāns ir atvērts dokuments, kurā tiek ietverti jauni pasākumi, kuru galvenais mērķis ir īstenot ēnu ekonomikas ierobežošanu noteiktā nozarē un valstī kopumā. Līdz ar to, ikviens tiek aicināts sniegt savus ieteikumus ēnu ekonomikas ierobežošanai un celt nodokļu nomaksas kultūru Latvijā (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2019*). Pašreiz ir pieejams valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadā. Šajā dokumentā ir pieejama atskaite par darba plāna izpildi, Attiecīgi, gadījumā, ja kāds pasākums netiek īstenots līdz noteikta termiņa beigām, to vēlreiz pārskatot, tas tiek pārnest uz nākamo periodu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Izpētot ēnu ekonomiku Latvijā raksturojošos objektīvos rādītājus, ir jāsecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars Latvijas IKP sastāda teju piektdaļu (2018.gadā - 24,2 %), neskatoties uz to, ka valstī tiek novērota ekonomiskā izaugsme un nodokļu ieņēmumu pieaugums.
2. Latvijas Ēnu ekonomikas apkaršanas padome sastāv no Latvijas ministrijām un vadošajām valsts institūcijām, kuras pārstāv savu darbības nozari un jomu, tādējādi padomes locekļi sniedz visaptverošu skatījumu un pašreizējo situāciju uz valstī esošo ēnu ekonomiku. Turklāt ņemot vērā Ēnu ekonomikas apkaršanas padomē esošos dalībniekus, padomes darbs un pieņemtie lēmumi tiek balstīti uz reālo situāciju valstī, nevis uz vispārpieņemtiem pieņēmumiem.
3. Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai sastāv no sešām komponentēm, kuras aptver nodokļu politiku, ēnu ekonomikas ierobežošanu, kompleksos risinājumus ēnu ekonomikas mazināšanai noteiktajās nozarēs, kontrolējošo iestāžu kapacitāti, strīdu izskatīšanu un sodu sistēmu, kā arī skaidrojumus par to, kāpēc nodokļu maksāšana ir nepieciešama.

Priekšlikumi

1. Lai nerastos situācija, ka tieši valdības rīcība rosina iedzīvotājus un uzņēmējus iesaistīties ēnu ekonomikā tad, piemēram, Valsts Ieņēmumu dienestam un citām valsts institūcijām ir jāpārskata to iekšējo darbību un jāveic tās pilnveidošanu, tādējādi samazinot to laiku, kuru iedzīvotāji un uzņēmēji patērē, saņemot attiecīgo institūciju pakalpojumus.
2. Tiem iedzīvotājiem, kuri tiek nodarbināti ēnu ekonomikas ietvaros (saņem aplokšņu algu un/vai nav noslēgts darba līgums) ir jāapsver domu pāriet uz pilnīgi likumīgu nodarbinātību, jo strādājot ēnu ekonomikā tiem samazinās iespēja saņemt finansiālu atbalstu nākotnē iestājoties kādam no sociālās apdrošināšanas gadījumam. To var pamatot ar to, ka, piemēram, 2018. gadā 24,50 % no veiktajām valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām no darba ņēmēju bruto darba algas tiek novirzīta pensiju apdrošināšanai. Līdz ar to maksājot mazākas valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas tagad, nākotnē tiks saņemta krasi mazāka vecuma pensija.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ēnu ekonomikas apkaršanas padomes nolikums* (2014., 16.sept.). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 549. <https://likumi.lv/ta/id/268948-enu-ekonomikas-apkarosanas-padomes-nolikums>, sk. 24.03.2020.
2. iFinanses (2019., 13.maijs.). *Situācija saistībā ar aplokšņu algām ir dramatiska*. <https://ifinanses.lv/raksti/aktuali/vid-informacija/situacija-saistiba-ar-aploksnu-algam-ir-dramatiska/14954>, sk. 23.03.2020.
3. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2016., 7.janv.). *Ēnu ekonomikas ierobežošanas stratēģija. Valsts iestāžu darba plāns ēnu ekonomikas ierobežošanai 2016.-2020.gadam*. https://www.fm.gov.lv/files/presesrelizes/EEAP_prezentacija_07012016.pdf, sk.24.03.2020.

4. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2019., 2.okt.). *Ēnu ekonomikas apkarošanas padome*. https://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/enu_ekonomika/enu_ekonomikas_apkarosanas_padome/, sk. 07.05.2020.
5. LETA (2018., 16.maijs). *Pētījuma autors: 2017.gadā ekonomika Latvijā ir pieaugusi*. <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/petijuma-autors-2017-gada-enu-ekonomika-latvija-ir-pieaugusi-14197442>, sk.19.03.2020.
6. Liniņa, I., Zvirgzdiņa, R. (2017). Patērētāju apmierinātības veidošanās process uzņēmējdarbībā. *Journal of Turība University. Acta Prosperitatis*, 8, 53.-67.lpp. <https://m.turiba.lv/storage/files/8-acta.pdf#page=54>, sk. 19.03.2020.
7. Pētersons, A. (2016). Latvijas iedzīvotāju vērtības. *XVII Turība University Conference. Competitive Enterprises in A Competitive Country*, pp. 204-212. https://www.researchgate.net/profile/Chutinin_Putthiwani/publication/306317601_ISSN_1691-6069/links/57b7be2c08ae6f173764fa2e/ISSN-1691-6069.pdf#page=205, sk. 18.03.2020.
8. Sauka, A., Putniņš, T. (2019). *Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.-2018.gadā*. https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2019-05/SSERiga_%C4%92nu_ekonomika_indekss_2018.pdf, sk.19.03.2020.

Summary

The study confirmed the hypothesis that shadow economy measures in Latvia are comprehensive and have the potential to reduce the level of shadow economy in the country. This can be justified by the fact that the Council for Combating the Shadow Economy, which developed the National Institutions' Work Plan for Combating Shadow Economy for 2016-2020, involved all Ministries of Latvia and the responsible institutions which, from their point of view, contributed to combating shadow economy in the country, covering all sectors and all levels of society.

By studying the objective indicators characterizing the shadow economy in Latvia, it must be concluded that the share of the shadow economy in Latvia's GDP is almost one-fifth (in 2018 - 24.2%), despite the fact that the country is experiencing economic growth and rising tax revenues.

The Latvian Council for Combating the Shadow Economy consists of Latvian ministries and leading state institutions, which represent their field of activity and field, thereby the members of the Council provide a comprehensive view and current situation of the shadow economy in the country. Furthermore, taking into account the members of the Council for Combating the Shadow Economy, the work of the Council and the decisions taken are based on the real situation in the country and not on generally accepted assumptions.

The work plan of public authorities to curb the shadow economy consists of six components, covering tax policy, curbing the shadow economy, integrated solutions to reduce the shadow economy in certain sectors, the capacity of regulatory authorities, dispute resolution and the penalty system, and explanations of why taxes is necessary.